



# MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

[www.MagyarormenyTudastar.hu](http://www.MagyarormenyTudastar.hu)

# TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 3. SZÁM  
LXV. ÉVFOLYAM

---

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL  
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI II.

---

Horváth Richárd, Fóti Miklós, Kármán Gábor,  
Pálffy Géza, Orgona Angelika, Nagy Kornél, Tóth Ferenc,  
Demeter Gábor, Eszik Veronika, Huhák Heléna,  
Fejérdy András és Bartha Ákos értekezései

---



---

## Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN  
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA  
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS  
szerkesztőségi munkatárs

## Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL  
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,  
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,  
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,  
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:  
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat  
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,  
amely honlapunkon érhető el:  
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését  
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja



Nemzeti  
Kulturális  
Alap

HUN  
REN



ISSN 0040-9634

---

„EGY FÜSTBE MENT TERV”  
Michál Minas Theodorowicz örmény unitus  
püspöki jelöltsége Erdélyben (1731–1742)

NAGY KORNÉL

---

“THE PLAN FAILED”

Candidacy of Michál Minas Theodorowicz as an Armenian Uniate  
(Catholic) Bishop in Transylvania (1731–1742)

One of the least known events in the church–history of Transylvania in the 18<sup>th</sup> century is the candidacy of the Armenian Uniate Priest Michál Minas Theodorowicz (1686–1760). At the same time, the scant literature available to us has embellished the activity of this man of church with many myths. Posterity remembered him as a cleric of pure faith and capable of great sacrifices for his people, who almost became the Uniate Bishop of the Armenians in Transylvania in the 18<sup>th</sup> century. In addition, there is a myth about his figure that in 1758 Queen Maria Theresa (1740–1780) appointed him Apostolic Vicar and Bishop of the Transylvanian Armenians of the Uniate faith, but his consecration failed mainly due to the fierce opposition of Daniel Todor, the Armenian Supreme Judge of Szamosújvár [Gherla, Romania], because he wanted his close relative, Daniel Minas, who studied in Rome, to be appointed as a Bishop of the Armenians in Transylvania instead of Theodorowicz at the Imperial Court in Vienna and Apostolic See in Rome. Therefore, the main aim of this article is, among other things, to clarify the circumstances of Michál Minas Theodorowicz’s appointment as a Bishop with the help of recently uncovered archival sources, being kept in foreign countries, and to shade the myth related to him. In addition, through the case of Theodorowicz, we get an insight into the history of Transylvania in the 18<sup>th</sup> century, especially in the 1730s and 1740s, the scholarly research of which has been pushed into the background in recent decades.

Keywords: church–history of Transylvania, Armenian Uniate (Catholic) Church, 18<sup>th</sup> century

---

---

*Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály. Jelen közleményem témájában a 2004., a 2006., a 2008., a 2010., valamint a 2018. években adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban. Szíves támogatásukat ezúton is hálásan köszönöm.*

A 18. századi erdélyi egyháztörténet egyik legkevésbé ismert eseményei közé tartozik Michál Minas Theodorowicz [Tēr Mik'ayēl Minas T'orossean]<sup>1</sup> (1686–1760) örmény-katolikus pap püspökjelöltsége. A rendelkezésünkre álló csekélyszámú szakirodalom ugyanakkor rengeteg mítosszal ékesítette fel az egyházi férfiú tevékenységét. Az utókor mint tisztahitű és népéért nagy áldozatokra képes egyházi személyről emlékezett meg, aki csaknem az erdélyi örmények unitus hitű püspöke lett a 18. században.<sup>2</sup>

Alakjával kapcsolatban ráadásul az a mítosz terjedt el, hogy őt 1758-ban Mária Terézia királynő (1740–1780) nevezte ki az erdélyi örmények unitus hitű apostoli vikáriusának és püspökének, de felszentelése elsősorban Dániel Tódor [T'ēodoros Daniēlean] szamosújvári örmény főbíró heves ellenállása miatt meghiúsult, mert közeli rokonát, a Rómában tanult Dániel Minaszt [Minas Daniēlean] szerette volna Theodorowicz helyett az erdélyi örmények főpásztorának kineveztetni a bécsi udvarnál és az Apostoli Szentszéknél. Ezért jelen írásunk célja többek között az, hogy a közelmúltban feltárt (elsősorban külhoni) levéltári források segítségével tisztázzuk Michál Minas Theodorowicz püspöki kinevezésének a körülményeit, illetve árnyaljuk a vele kapcsolatos mítoszt. Ezen túlmenően Theodorowicz ügyén keresztül látteleket kapunk a 18. század – azon belül is a 1730-as és az 1740-es évek – Erdélyének történelméről, amelynek kutatása az utóbbi évtizedekben igencsak háttérbe szorult.<sup>3</sup>

Ahhoz, hogy jobban megértsük jelen írásunk tárgyát, röviden tisztázni szükséges a történeti előzményeket, különös tekintettel a Rómához hű erdélyi örmény püspökség kérdését illetően. Az 1668–1672 között a Lengyel–Litván Unióból és a Moldvai Fejedelemségből Erdélybe menekült örménység az 1680-as évek elején került a katolikus térítő látókörébe.<sup>4</sup> Körükben a katolikus missziót az Apostoli Szentszék és a lembergi örmény-katolikus érsekség együttesen kezdeményezte, sőt a katolizálandó erdélyi örményeket a lembergi érsekség egyházi joghatósága alá vonták.<sup>5</sup> 1685-ben Az Apostoli Szentszék missziós szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja [Sacra Congregatio de Propaganda

- 1 A cikkben szereplő örmény neveket és fogalmakat átírásánál a Nemzetközi Armenisztikai Társaság [Association Internationale des Études Arméniennes] által elfogadott átírási szabályzatot követtük.
- 2 Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione o de „Propaganda Fide” (= APF) Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Armeni. Vol. 14. fol. 179<sup>r-v</sup>.
- 3 Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859. 96–102., 114–115.; Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700–1900*. I–IV. Szamosújvár, 1901. I. 299–305.; Vanyó Tihamér Aladár OSBM: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak az egyházmegyéiről. (1600–1850)*. Pannonthalma, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2) 115.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armeni in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte Terza (1686–1954)*. Roma, 1988. (Studia Ecclesiastica XVII. Historica 10) 170–173., 200.; Balázs-Bécsi Attila: *Szamosújvári örökség*. Szamosújvár, 2013. 73–74.
- 4 APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. fol. 265<sup>r</sup>–267<sup>v</sup>., 525<sup>r</sup>–526<sup>v</sup>., 602<sup>r</sup>–608<sup>v</sup>.; Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano (= AAV) Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia (= ANVAR). Vol. 98. fol. 641<sup>r</sup>–644<sup>v</sup>.; Surb Mesrop Maštoc' Anwan Matenadaran [Szent Mesrop Maštoc'-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár] (= MAMAT) Manuscripta (= MS). No. 9848. fol. 304a.
- 5 APF Acta Sacrae Congregationis (= Acta SC). Vol. 52. fol. 122<sup>r-v</sup>., 155<sup>r</sup>–156<sup>v</sup>.; APF Scritture Originali nelle Congregazioni Generali (= SOCG). Vol. 488. fol. 174<sup>r</sup>–175<sup>r</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. fol. 378<sup>r</sup>–381<sup>v</sup>.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. fol. 126<sup>r</sup>–127<sup>r</sup>., 134<sup>r</sup>–135<sup>v</sup>., 260<sup>r</sup>–261<sup>v</sup>.

Fide]<sup>6</sup> a moldvai örmény születésű és katolikus hitű Oxendio Virziresco (1654–1715) szentszéki misszionáriust, a leMBERGI Örmény Kollégium [Collegium Armenum], valamint a római Collegium Urbanum egykori növendékét delegálta Erdélybe az örmények katolizálásának céljából.<sup>7</sup> Az örmény unitus pap-misszionárius négy éven át tartó hittérítői tevékenységének köszönhetően 1689-ben, Lembergben az erdélyi örmény közösség delegációja hivatalosan is letette a katolikus hitvallást Vardan Hunanean (1644–1715) örmény-katolikus (unitus) érsek kezébe, és egyházi unióra lépett a római katolikus egyházzal.<sup>8</sup>

Az örmény misszionárius erőfeszítéseit az Apostoli Szentszék is méltányolta: 1690. október 3-án Oxendio Virzirescót VIII. Sándor pápa (1689–1691) az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezte ki. Ezzel egyidejűleg az erdélyi örmények egyházi joghatóság szempontjából közvetlenül az Apostoli Szentszék alá kerültek.<sup>9</sup> Egy évvel később, 1691. július 30-án Virzirescót Andrea Santacroce (1655–1712) varsói (későbbi bécsi) apostoli nuncius, és Vardan Hunanean érsek hivatalosan püspökké szentelte Lembergben.<sup>10</sup>

Az erdélyi örmény közösségben Oxendio Virziresco püspök eleinte a latinizációt erőltette, amellyel rengeteg konfliktust okozott a közösségen belül is, mi több az 1690-es években számos örmény emiatt szabályosan megtagadta az egyházi uniót, és Erdélyből Moldvába távozott.<sup>11</sup> Ennek oka az volt, hogy az örmény születésű főpap a római Collegium Urbanumban latin rítus szerint folytatta teológiai tanulmányait, majd még 1681-ben e rítus szerint is szentelték pappá.<sup>12</sup>

Oxendio Virziresco csupán élete vége felé, a Rákóczi-szabadságharcot követően látta csak be, hogy a latinizációs egyházpolitikájával rengeteget ártott az örmény közösség-

- 6 A továbbiakban a szentszéki missziós intézményre az egyszerűség kedvéért a Propaganda Fide megnevezést használjuk.
- 7 Személyéről lásd még bővebben Nagy Kornél: Az erdélyi örmények vallási uniója. Oxendio Virziresco püspök portréja. In: *Távol az Ararattól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Szerk. Kovács Bálint – Pál Emese. Bp., 2013. 17–27.
- 8 APF SOCG. Vol. 504. fol. 103<sup>r</sup>., 104<sup>r</sup>.; APF Congregazioni Particolari (= CP). Vol. 29. fol. 644<sup>r</sup>., 646<sup>v</sup>., 645<sup>r</sup>., 647<sup>r-v</sup>., 648<sup>r-v</sup>.; Archivum Romanum Societatis Iesu (= ARSI) Fondo Austria. Historia. Vol. 155. fol. 81<sup>r-v</sup>.; MAMAT MS. No. 1512. fol. 557a–560b.; Eötvös Loránd Tudományegyetem. Egyetemi Könyv- és Kézirattár (= ELTE EKK) Collectio Hevenesiana (= Coll. Hev). Cod. 21. pag. 77–84.
- 9 APF Acta SC. Vol. 59. fol. 165<sup>r</sup>–169<sup>v</sup>.; APF SOCG. Vol. 506. fol. 63<sup>r</sup>–64<sup>r</sup>.; Vol. 507. fol. 87<sup>r</sup>–88<sup>v</sup>.; APF CP. Vol. 29. fol. 630<sup>r</sup>–631<sup>r</sup>.; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere SC). Vol. 78. fol. 36<sup>v</sup>–37<sup>r</sup>., 37<sup>r</sup>–38<sup>r</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. fol. 215<sup>r-v</sup>., 220<sup>r</sup>–221<sup>v</sup>.
- 10 APF Acta SC. Vol. 60. fol. 14<sup>r</sup>–19<sup>v</sup>.; APF SOCG. Vol. 510. fol. 97<sup>r</sup>–98<sup>r</sup>.; APF Lettere SC. Vol. 80. fol. 86<sup>v</sup>–87<sup>v</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. fol. 140<sup>r-v</sup>., 146<sup>r-v</sup>., 261<sup>r-v</sup>.; Prímási Levéltár (= PL) Archivum Ecclesiasticum Vetus (= AEV) Sub Primate Széchényi (= SPSZ). No. 273/2.; ELTE EKK Res Transylvanica. Historia (= G). Vol. 522. fol. 173<sup>r-v</sup>.
- 11 Erről lásd még bővebben Nagy Kornél: Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio.) *Történelmi Szemle* 50 (2008) 251–285.; Uő: Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi vizsály története (1697–1700). *Századok* 143 (2009) 945–974.
- 12 A Collegium Urbanumban csupán 1710-től kezdődött meg az unitus örmény papképzés. Addig örménykatolikus papokat az 1664-ben alapított leMBERGI Örmény Kollégiumban képeztek. APF Acta SC. Vol. 51. fol. 114<sup>r-v</sup>.; APF SOCG. Vol. 490. fol. 110<sup>r-v</sup>.; APF Collegii Vari. Vol. 2. fol. 176<sup>r-v</sup>.; Archivio Generali dei Padre Teatini (= AGT) Collegio di Leopoli (= CL). Portfolio. No. 1. [Fóliószámozás nélkül.] Erről lásd még bővebben: Giovanni Pizzorusso: I Satelliti di Propaganda Fide. Il Collegio Urbano e la Tipografia Poliglotta. *Noti di ricerca su due istituzioni culturali romane nel XVII secolo. Mélanges d'École Française de Rome* 116 (2004) 474–484.

nek.<sup>13</sup> Tudniillik, szembesülni kényszerült azzal a ténnyel, hogy ha tovább erőlteti a latin rítust, akkor az örmény közösség végleg hátat fordít a katolicizmusnak.<sup>14</sup> Ezért 1711. november 30-án egy hosszas latin nyelvű memorandumot fogalmazott meg a Propaganda Fidének, illetve a bécsi udvarnak az erdélyi örménységgel kapcsolatban, amelyet Oxendio Virziresco politikai végrendeleteként is felfoghatunk. Ez két fontos megállapítást tartalmazott az egyházakra vonatkozóan. Először, az erdélyi örmények szabadon gyakorolhatják Rómához hű unitus rítusukat. Másodszor, mindig legyen az erdélyi örményeknek az Apostoli Szentszék, valamint a bécsi udvar által kinevezett címzetes püspökük, aki közvetlenül Róma egyházi joghatósága alá tartozna. Oxendio Virziresco püspök ugyanis úgy ítélte meg, hogyha e két feltétel teljesül, akkor az erdélyi örménység nyelve és kultúrája biztosan megmarad.<sup>15</sup>

1715. március 10-én Bécs városában Oxendio Virziresco püspök elhunyt, és így hivatala megüresedett. Nem sokkal halála előtt közeli rokonát, a Stanisławóban [Szaniszló; ma Ivano-Frankivszk, Ukrajna] tevékenykedő Stefan Stefanowicz Roszka [Step'an Step'anean Rõšk'ay] (1670–1739) címzetes hymeriai püspököt és leMBERGI érseki koadjutort nevezte meg utódjául.<sup>16</sup> A Propaganda Fide 1715–1716 folyamán több alkalommal is tárgyalta Roszka erdélyi jelöltségét, ám az üléselő bíborosok nem tudtak dűlőre jutni személyével kapcsolatban. Bizonytalanságukban szerepet játszott az is, hogy egyrészt az időközben elhunyt Vardan Hunanean örökébe lépő új leMBERGI örménykatolikus (unitus) érsek, Jan Tobiasz Augustynowicz (1664–1751) nem akarta őt Erdélybe elengedni, mert a lengyel területeken is nagy szükségét látta egyházi szolgálatának. Másrészt a magyar egyház is jelezte a Propaganda Fidének, hogy előbb az erdélyi latin rítusú püspökséget szükséges újjászervezni, és csak utána kell foglalkoznia az erdélyi örménykatolikus püspök kinevezésének ügyével.<sup>17</sup> Mindeközben az erdélyi örmény közösség Oxendio Virziresco halálát követően a saját papjai közül szerette volna a püspök utódját kiválasztani, de az ebesfalvi [1733-tól erzsébetvárosi] és a szamosújvári örmények között fennálló ellentétek miatt ez a kísérlet meghiúsult: mindkét közösség saját papjai közül szerette volna Oxendio Virziresco utódját kiválasztani.<sup>18</sup>

Ez az érdekellentét a magyar katolikus egyház számára igencsak kapóra jött. Ez az időszak ugyanis egybeesett az erdélyi római katolikus püspökség helyreállításával és a püspöki szék újbóli betöltésével. A bécsi udvar, valamint a magyar katolikus egyház már az 1690. évi Diploma Leopoldinum kihirdetését követően komoly erőfeszítéseket tett ezek érdekében. Törekvéseiket látszólag siker koronázta, hiszen 1696-ban az erdélyi (csíkszent-

13 Nagy Kornél: Az örmények „labanc” püspöke. Erdélyi örménység és a Rákóczi szabadságharc. *Erdélyi Múzeum* 85 (2023) 132–142.

14 APF Acta SC. Vol. 77. fol. 279<sup>r</sup>–280<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 572. fol. 283<sup>r</sup>–285<sup>v</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. fol. 552<sup>r</sup>–553<sup>v</sup>; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna (= ANV). Vol. 196. fol. 264<sup>r</sup>, 265<sup>r</sup>–268<sup>v</sup>.

15 APF Acta SC. Vol. 82. fol. 144<sup>r</sup>–147<sup>v</sup>, 443<sup>r-v</sup>; APF SOCG. Vol. 580. fol. 560<sup>r</sup>–565<sup>v</sup>, 567<sup>r</sup>–568<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 101. fol. 47<sup>r</sup>–48<sup>v</sup>; Bibliothek des Mechitaristenklosters (= BMK) MS (= Manuscripta). No. 266. fol. 432<sup>v</sup>; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Erdélyi Fiscalis Levéltár (= F 234). XII ½ Fasc. 2. litt. A.

16 APF Acta SC. Vol. 85. fol. 169<sup>r</sup>–171<sup>v</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. fol. 642<sup>r</sup>–643<sup>v</sup>; BMK MS. No. 256. fol. 427<sup>r</sup>.

17 APF Acta SC. Vol. 85. fol. 437<sup>r-v</sup>, 582<sup>r</sup>, 587<sup>r</sup>–589<sup>r</sup>. Vol. 86. fol. 75<sup>r</sup>–76<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 600. fol. 509<sup>r</sup>–510<sup>r</sup>, 550<sup>r</sup>–552<sup>v</sup>, 553<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 104. fol. 57<sup>r</sup>, 231<sup>v</sup>.

18 Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae*, 73.; Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia*, 167–168.

györgyi) születésű Illyés András (1639–1712) nevezték ki az erdélyi katolikusok főpásztorának. Az új püspök azonban két kósza kísérletet leszámítva a korabeli vallási és politikai viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén, így „távollétében” a püspöki vikáriusain – Szellébi Bertalanon (1631–1707) és Antalffy Jánoson (1644–1728) – keresztül kormányozta egyházmegyéjét.<sup>19</sup>

1712-ben Illyés András elhunyt, és „átmeneti” jelleggel az Apostoli Szentszék tudtával a magyar egyház az örmény Oxendio Virziresco püspököt bízta meg az erdélyi katolikusok kormányzásával, amíg meg nem találják az elhunyt főpap utódját.<sup>20</sup> Ez idő alatt az örmény unitus püspök rendszeres egyházlátogatásokat végzett, papokat, illetve római katolikus templomokat szentelt fel Erdélyben, többek között a mikházi obszerváns ferences kolostorban is.<sup>21</sup>

1713-ban végül az ugyancsak erdélyi (csíkkarcfalvai) születésű Mártonffy Györgyöt (1663–1721) nevezték ki az erdélyi katolikusok főpásztorának, aki majd csak három esztendő múltán, 1716-ban lépett Erdély földjére, és foglalhatta el ténylegesen főpapi székhelyét, illetve hivatalát Gyulafehérváron.<sup>22</sup> Az új püspök, látva az erdélyi örmények körében az Oxendio Virziresco utódlása körül kialakult feszült viszonyt, igyekezett a maga javára fordítani ezt a helyzetet. 1718-ban és 1719-ben az erdélyi örményeket a katolikusellenes „monofizita” eretnekséggel vádolta meg.<sup>23</sup> A valódi szándéka azonban az volt, hogy kiterjessze rájuk az egyházi joghatóságot. Sőt, Mártonffy a néhai Oxendio Virziresco példájára hivatkozott, arra, hogy ő annak idején a római katolikusokkal is foglalkozott, úgy neki is joga van beavatkozni az erdélyi örmények egyházi ügyeibe.<sup>24</sup>

19 APF Acta SC. Vol. 74. fol. 55<sup>r-v</sup>, 296<sup>r-v</sup>; APF SOCG. Vol. 526. fol. 275<sup>r</sup>; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 149. fol. 76<sup>r</sup>, Vol. 155. fol. 75<sup>r-v</sup>; Gyulafehérvári Főegyházmegei [Érseki] Levéltár. Alba Iulia (= GYFL) Püspöki iratok. 1222–1778. Iktatókönyv (= I.1a). No. 2. pag. 12–13.; GYFL Canonica Visitationes (= I/4). Vol. 3. fol. 247<sup>r</sup>, 248<sup>v</sup>; MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii (= A 57). Vol. 24. No. 20. pag. 25.; Erről lásd még bővebben Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. [S. a. r. Fazekas István.] Bp.–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 2) 270–272.; Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a katolikus restauráció ügye. Illyés András püspök kinevezése (1696). In: *Catholice reformare. Katolikus egyház a Fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid – Marton József. Bp.–Kolozsvár, 2018. 283–304.; Mihalik Béla Vilmos: Az erdélyi katolikus újjászerveződés ügye az 1690-es években. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó – Laczházi Gyula. Bp., 2020. 123–135.; Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén. *Történelmi Szemle* 63 (2021) 658–664.

20 Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 187–188.

21 APF Acta SC. Vol. 152. fol. 368<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 861. fol. 92<sup>r</sup>; Csíksomlyói Obszerváns Ferences Kolostor Könyvtára. Mikházi Gyűjtemény. Historia domus seu Convento Mikhaziensis Provincia Transilvanica Regis Stephani Inchoata Anno 1775–1877. No. 846. pag. 15. E dokumentumot Bányai Réka, a marosvásárhelyi Teleki Téka tudományos munkatársa bocsátotta rendelkezésünkre. Nagylelkű segítségét ezúton is hálásan köszönjük.

22 APF Acta SC. Vol. 85. fol. 263<sup>r-v</sup>, 437<sup>r</sup>–438<sup>r</sup>, 587<sup>v</sup>–589<sup>r</sup>; GYFL I.1a. pag. 15., I/4. Vol. 3. fol. 6<sup>r</sup>; MNL OL A 57. Vol. 28. No. 307. pag. 23.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 26. pag. 265–274.; PL AEV Sub Primate Keresztély. No. 477.

23 APF Acta SC. Vol. 89/I. fol. 109<sup>r</sup>–114<sup>v</sup>, 156<sup>r</sup>–158<sup>v</sup>, 178<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 617. fol. 324<sup>r</sup>, 325<sup>r</sup>, 328<sup>r</sup>, 329<sup>r</sup>, 385<sup>r</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. fol. 39<sup>r</sup>.

24 APF Acta SC. Vol. 89/I. fol. 79<sup>r</sup>–81<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 617. fol. 323<sup>r</sup>; Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (= ACDF) Stanza Storica (= St. St.). UV 59. Nr. 18.



Az örmények visszautasították Mártonffy vádjait, és panaszuikkal a Propaganda Fidéhez fordultak.<sup>25</sup> A missziós szerv 1719–1720-ban három örménykatolikus hitű vizitátort – Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, Xač'atur Ařak'elean (1666–1740) OMech. mechitarista szerzetest, a Collegium Urbanum egykori növendékét és Yovnatan Tēr-Eřiaean sebasteiai örménykatolikus püspököt – kérte fel, és delegálta Erdélybe, hogy vizsgálják ki Mártonffy vádjait. Részletes jelentéseikben mindhárman jelezték a Propaganda Fidének, hogy az erdélyi örményekkel kapcsolatos vádak alaptalanok, és Mártonffy püspök az Apostoli Szentszék joghatósága alá tartozó örményeket akarja alávetni. Ezen túlmenően arra is javaslatot tettek, hogy az Apostoli Szentszék minél előbb nevezze ki Oxendio Virziresco utódját, és amíg ez nem történik meg, addig rendszeresen küldjenek apostoli vizitátorokat Erdélybe. Mártonffy a jelentéseknek nem örült, és igen éles konfliktusba is került e három örménykatolikus egyházi személlyel.<sup>26</sup>

1721. szeptember 5-én Mártonffy György püspök eltávozott az élők sorából, és mintegy három éven át az erdélyi püspöki szék betöltetlen maradt.<sup>27</sup> Akkor egy rövid időre úgy tűnt, hogy az erdélyi örmények fellélegezhetnek. A Propaganda Fide ezért még 1721-ben a Collegium Urbanum frissen végzett növendékét, a teológiailag kiválóan képzett és konstantinápolyi születésű Minas Paronean [Minas Barun] (1693–1746) örménykatolikus misszionáriust küldte Erdélybe.<sup>28</sup> Feladata egyértelmű volt: ellenőrizze az erdélyi örmények egyházi életét és azokról részletes jelentéseket készítsen.<sup>29</sup>

Végül hosszas egyeztetéseket követően Minas Paronean 1722 nyarán indult el Erdélybe. Tevékenysége kezdetben nagy reményekkel indult, és az örmény közösség is elfogadta személyét.<sup>30</sup> Azonban ez a számára első pillantásra kedvezőnek tűnő helyzet fokozatosan megromlott. Ugyanis az erdélyi örmény papság kezdettől fogva gyanakvással tekintett Minas Paroneanra.<sup>31</sup> Ennek oka pedig az volt, hogy az erdélyi örmény papok közül sokan ambicionálták az unitus püspöki szék megszerzését. Ők ugyanis Minas Paroneanban az Apostoli Szentszék emberét látták, és sokan úgy számoltak vele, hogy valójában azzal a szándékkal küldték Erdélybe, hogy idővel ő legyen majd az örmények katolikus hitű

25 Ennek az ügynek a történéseit 1777-ben írta meg részletesen Csíky Marcell erzsébetvárosi örménykatolikus pap, a római Collegium Urbanum egykori növendéke. APF SC Fondo Armeni. Vol. 16. fol. 775<sup>r</sup>–777<sup>r</sup>; AAV ANV. Vol. 196. fol. 146<sup>r</sup>–149<sup>v</sup>.

26 Erről a konfliktusról lásd részletesen Nagy Kornél: Mártonffy György és az erdélyi örmények. *Erdélyi Múzeum* 78 (2016) 68–84.; Uő: Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 2019. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2020. 451–465.

27 Egy évvel Mártonffy halálát követően, 1722-ben Mednyánszky Ferencet (1678–1733) nevezték ki, és szentelték fel erdélyi latin szertartású püspöknek, azonban ő erről a címéről lemondott. Később, 1731-ben Leuca címzetes püspöke lett. Erről lásd még APF Lettere SC. Vol. 112. fol. 197<sup>r</sup>; MNL OL A 57. Vol. 33. No. 382. pag. 598–599.

28 APF Collegio Urbano. Vol. 4. fol. 345<sup>r</sup>, 485<sup>r</sup>–488<sup>r</sup>, 510<sup>r</sup>–514<sup>r</sup>, 555<sup>r</sup>–559<sup>r</sup>, 624<sup>r</sup>–628<sup>v</sup>, 688<sup>r</sup>.

29 A római Collegium Urbanumban tanult Minas Paronean volt időrendi sorrendben az első olyan örmény születésű növendék, aki az örmény unitus rítus szerint folytatta a tanulmányait, és e szerint is szentelték pappá. APF Acta SC. Vol. 89/II. fol. 345<sup>r</sup>–346<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 633. fol. 38<sup>r-v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 109. fol. 82<sup>v</sup>–83<sup>v</sup>.

30 APF SOCG. Vol. 652. fol. 197<sup>r</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. fol. 467<sup>r-v</sup>, 651<sup>r</sup>, 789<sup>r</sup>–790<sup>r</sup>, 795<sup>r-v</sup>.

31 APF Lettere SC. Vol. 113. fol. 707<sup>r</sup>.

püspöke,<sup>32</sup> ezért a Propaganda Fidénel és az erdélyi püspökségénél is feljelentették.<sup>33</sup> Ez nagyon kapóra jött Gyulafehérvár számára, ahol Paroneant nemcsak eretnekséggel, hanem szodómiával és korrupcióval is megvádolták.<sup>34</sup> Ráadásul 1724-ben az újonnan kinevezett és felszentelt erdélyi latin rítusú püspök (korábbi püspöki vikárius és a gyulafehérvári székeskáptalan nagyprépostja), Antalffy János, elődjéhez hasonlóan nem igazán szívelte az örmény unitus rítust, és mindent megtett annak érdekében, hogy az örménykatolikus egyházat háttérbe szorítsa Erdély területén, így támogatta a Minas Paronean ellehetetlenítését célzó lépéseket.<sup>35</sup> A Propaganda Fide azonban nem hitt a misszionárius ellen felhozott vádaknak, ezért feltétlen maradásra szólították fel.<sup>36</sup> Ennek ellenére e kérések és levelek nem érték el a kívánt hatást. A fiatal Minas Paronean nem bírta a ránehezülő nyomást, és 1724 őszén elhagyta Szamosújvárt, majd Bécsbe, az apostoli nunciátúrára távozott.<sup>37</sup>

Ezt követően Minas Paronean éveken át (1724–1731) a császárvárosban tartózkodott. Ez idő tájt a Propaganda Fide, Girolamo Grimaldi (1674–1733) bécsi apostoli nuncius, Stefan Stefanowicz Roszka püspök, illetve a mechtarista misszionárius Xač'atur Arak'elean több alkalommal is győzködtek Minas Paroneant, hogy térjen vissza Erdélybe, és folytassa megkezdett munkáját.<sup>38</sup> Sőt a Propaganda Fide úgy határozott – az erdélyi latin rítusú püspökség tiltakozása ellenére –, hogy az örmény unitus papnak nagyobb felhatalmazást ad, azt tervezték, hogy kinevezik az erdélyi örmények apostoli vikáriusának, valamint kezdeményezik XIII. Benedek (1724–1730) pápánál a címzetes püspöki kinevezését és felszentelését is.<sup>39</sup> Mindezek ellenére Minas Paronean továbbra sem állt kötélnek. Arra hivatkozott, hogy nagy gyűlölet fogadná őt Erdélybe való esetleges visszatérése alkalmával, ezért ő képtelen elvégezni papi tevékenységét.<sup>40</sup> Így nem vállalta el ezt a feladatot, majd Konstantinápolyba távozott missziós szolgálatra, és soha többé nem lépett Erdély földjére.<sup>41</sup>

32 APF Acta SC. Vol. 91. fol. 105<sup>r</sup>–106<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 112. fol. 48<sup>v</sup>–50<sup>r</sup>.

33 APF SOCG. Vol. 652. fol. 198<sup>r</sup>, 199<sup>r-v</sup>.

34 APF Acta SC. Vol. 96. fol. 143<sup>v</sup>–144<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 654. fol. 425<sup>r-v</sup>; APF SOCG. Vol. 661. fol. 209<sup>r</sup>, 225<sup>v</sup>.

35 APF SOCG. Vol. 652. fol. 195<sup>r-v</sup>, 196<sup>r</sup>, 200<sup>r-v</sup>, 205<sup>v</sup>; Vol. 661. fol. 217<sup>v</sup>–218<sup>r</sup>; APF Lettere SC. Vol. 121. fol. 109<sup>r-v</sup>, 110<sup>r</sup>–111<sup>r</sup>; GYFL I/4. Vol. 1. pag. 280., Vol. 3. fol. 107<sup>v</sup>; MNL OL A 57. Vol. 35. No. 76. pag. 229–230.

36 APF Acta SC. Vol. 93. fol. 429<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 652. fol. 210<sup>r</sup>, Vol. 656. fol. 427<sup>r</sup>; APF Lettere SC. Vol. 114. fol. 345<sup>r</sup>–346<sup>r</sup>, Vol. 117. fol. 286<sup>v</sup>–287<sup>r</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. fol. 333<sup>r-v</sup>, 789<sup>r</sup>–790<sup>r</sup>.

37 APF Acta SC. Vol. 103. fol. 483<sup>v</sup>, Vol. 105. fol. 64<sup>v</sup>–65<sup>r</sup>; APF Lettere SC. Vol. 121. fol. 108<sup>r</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 93<sup>r</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 124<sup>r</sup>.

38 APF Acta SC. Vol. 96. fol. 145<sup>r</sup>–148<sup>r</sup>.

39 APF Acta SC. Vol. 96. fol. 437<sup>v</sup>–440<sup>r</sup>, Vol. 98. fol. 314<sup>v</sup>–321<sup>r</sup>, Vol. 99. fol. 157<sup>v</sup>–158<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 661. fol. 220<sup>r</sup>–221<sup>r</sup>; APF Lettere SC. Vol. 123. fol. 23<sup>v</sup>–26<sup>r</sup>.

40 APF Acta SC. Vol. 101. fol. 39<sup>r-v</sup>, Vol. 103. fol. 481<sup>v</sup>–482<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 654. fol. 425<sup>r-v</sup>; APF SOCG. Vol. 673. fol. 291<sup>r-v</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 124<sup>r</sup>.

41 Minas Paronean konstantinápolyi missziója azonban az erdélyihez hasonlóan ugyancsak balul sült el, és másfél év után, 1733-ban visszatért Bécsbe. Falkenstein Adalbert Béla (1661–1739) csanádi püspök a császárvárosból az örmény unitus papot szerzteágazó teológiai és nyelvi tudása miatt a saját egyházmegyéjébe hívta missziós szolgálatra. Miután a Propaganda Fide nagy nehezen jóváhagyta a püspök kérelmét, Minas Paronean sikeres térítéseket folytatott a Bánátban és a Temesközben. Sőt az 1736. év folyamán rítust váltott, és a továbbiakban latin szertartású papként tevékenykedett az akkor éppen újjászervezés és megújulás alatt álló csanádi egyházmegyéjében Falkenstein és Stanislavich Miklós (1694–1750) csanádi püspökök hivatala idején is. Minas Paronean bánáti és erdélyi tevékenységéről lásd még bővebben: Łukas Fokolean:

Ezt követően 1728-ban a Propaganda Fide a korábban említett Stefan Stefanowicz Roszkat kérte, hogy vizitálja az erdélyi örményeket.<sup>42</sup> Az örménykatolikus főpap a következő év folyamán Csíkszépvíz kivételével végiglátogatta az örmény kolóniákat. Vizitációja során az erdélyi örmények körében ő sem tapasztalt eretnekségre utaló jeleket.<sup>43</sup> Sőt, 1729-ben az Ebesfalván az újonnan megtelepült mechitaristákkal együtt a Propaganda Fidéhez egy közös latin nyelvű memorandumot juttattak el.<sup>44</sup> Ebben felhívták a figyelmet, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség továbbra is minden követ megmozgat annak érdekében, hogy ellehetetlenítse az örmény unitus egyházat, kifogásolja, hogy nem latin nyelven miséznek, régi örmény eretnek és szakadár szokásoknak hódolnak. Ezenfelül Roszka és a mechitaristák felhívták a figyelmet arra, hogy minél előbb ki kell nevezni az erdélyi örmények élére az új püspököt, mert 1715 óta főpásztor nélkül vannak. Ezt a dokumentumot ráadásul eljuttatták az 1728-ban elhunyt Antalffy János utódához, Sorger Gergely György (1687–1739) püspökhöz is.<sup>45</sup>

E a történéseket Sorger püspök nem fogadta kitörő örömmel. Ő ugyanis folyamatosan panaszt tett amiatt, hogy egy unitus főpap és az ebesfalvi mechitarista szerzetesek továbbra is az eretnek és szakadár egyházi gyakorlatot részesítették előnyben, és erre bátorították az erdélyi örményeket. Sorger püspök szerint tevékenységükhöz a Propaganda Fide mindvégig támogatást nyújtott nekik mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben.<sup>46</sup> A szentszéki missziós szerv vezetősége azonban nem vette ezt igazán komolyan, és a püspökhöz eljuttatott leveleiben nyomatékosan leszögezte, hogy az erdélyi örmények nem gyakorolnak semmiféle eretnek szokást vagy rítust, és igaz hívei a katolicizmusnak, miként ezt több, beérkező jelentés is alátámasztotta.<sup>47</sup>

Az kétségtelen, hogy Roszka püspök erdélyi tevékenységét károsnak ítélték Gyulafehérváron. Attól tartottak, hogy ő ténylegesen az erdélyi örmények apostoli vikáriusa és püspöke lehet, ami által újból elterjedhet az állítólagos eretnekség a közösségben. Ezzel a híreszteléssel maga Roszka püspök is szembesülni kényszerült, és az 1730. év legelején az erdélyi hívek esdeklő kérése ellenére visszatért Stanisławówba. Távozásának egyik oka

Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvanioy Mxit'arean Ařak'elut'ean (1723–1736). [Mxit'ar főpapát és a mechitaristák erdélyi missziója, 1723–1736.] *Bazmavēp* 143 (1985) 267–293.; Bálint Kovács: Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29 (2006) 18–24.; Nagy Kornél: Konstantinápolyból Temesvárra. Minas Paronean örmény unitus misszionárius viszontagságai Erdélyben (1720–1738). *Történelmi Szemle* 63 (2021) 427–457.

42 APF SOCG. Vol. 662. fol. 254<sup>r-v</sup>; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 93<sup>r</sup>–94<sup>r</sup>, Vol. 13. fol. 337<sup>r-v</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 124<sup>r</sup>.

43 APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 603<sup>r</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 107<sup>r-v</sup>.

44 Az ebesfalvi/erzsébetvárosi mechitaristákról lásd APF Acta SC. Vol. 98. fol. 513<sup>r-v</sup>, Vol. 99. fol. 9<sup>v</sup>–10<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 663. fol. 19<sup>r-v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 128. pag. 13–15. [Ezen iratcsomó számozása nem fölió, hanem pagina szerint van megadva.]; GYFL I.1a. No. 19. pag. 181., No. 337. pag. 446.

45 GYFL I.1a. No. 8. pag. 34., No. 5. pag. 35., I/4. Vol. 3. fol. 99<sup>r</sup>–101<sup>v</sup>, 101<sup>v</sup>–104<sup>v</sup>; MNL OL A 57. Vol. 36. No. 119. pag. 304–305.

46 Roszka erdélyi kapcsolatairól és kötődéseiről lásd még bővebben Nagy Kornél: Egy 17. századi örmény Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle* 133 (2017) 197–212.; Uő: Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai. *Erdélyi Múzeum* 83 (2021) 79–98.

47 APF Lettere SC. Vol. 132. fol. 244<sup>r</sup>–245<sup>r</sup>, Vol. 135. fol. 135<sup>r</sup>–136<sup>r</sup>, Vol. 137. fol. 194<sup>r-v</sup>, 237<sup>r</sup>–239<sup>r</sup>.

egyértelműen az volt, hogy személyével nem kívánta az amúgy is feszült helyzetet tovább fokozni az erdélyi püspökséggel. A másik ok a megromlott egészségi állapota volt, hiszen akkor már közel hatvanesztendő volt: a korabeli forrásokból pedig tudjuk, hogy Roszka püspököt igen erős köszvény is kínozza.<sup>48</sup>

Az örmény unitus főpap erdélyi vizitációjáról, az ott szerzett tapasztalatairól és benyomásairól tudósította a bécsi és varsói apostoli nunciaturát, valamint a Propaganda Fidét is. Igen lesújtó kritikákat fogalmazott meg Sorger püspöknek az örményekhez fűződő kapcsolatáról az 1730. február 15-én kelt jelentéseiben. Ezekben Roszka részletesen leírta, hogy Erdélyben az örmények csak úgy maradhatnak fenn, ha nem zaklatják őket unitus vallásgyakorlatukban, illetve betöltik végre a címzetes püspöki hivatalukat. Ez utóbbi pedig Oxendio Virziresco püspök 1715. évi halála óta nem történt meg, és Roszka ezt tarthatatlannak ítélte. Úgy gondolta, nem szabad engedni, hogy az erdélyi püspökség kiterjessze az örményekre az egyházi joghatóságát, mert azt végzetesnek tartotta számukra, tudniillik az a tényleges asszimilációjukhoz vezethet. Végül leveleiben ismételtelen kihangsúlyozta, hogy az örmények a 17. század vége óta semmilyen körülmények között sem voltak eretnekek, és hittagadásokat köreikben soha nem is tapasztalt. Ezt is az erdélyi katolikus püspökség koholmányának vélte, amit ürügyként használt fel az örmények ellenében. Arról is írt, hogy vizitációja során Sorger püspök folyamatosan zaklatta őt embereivel, és mindent megtett annak érdekében, hogy elüldözze őt Erdélyből. Hosszas leveleinek a legvégén Roszka püspök ismételtelen felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra, hogy az erdélyi örmények körében nagyon kevés a pap, ráadásul többségük már idős is, ezért arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy kiemelt figyelmet szenteljen a képzett erdélyi örmény unitus papok utánpótlására is.<sup>49</sup>

Roszka püspök 1730 júliusában újabb levelet írt Rómába, amelyben arról számolt be, hogy 1729. évi vizitációját követően az erdélyi örmény klérustól több alkalommal kapott leveleket. Ezekben arra kérték őt, hogy személy szerint tolmácsolja szentszéki kapcsolatain keresztül ama kívánságukat Rómában, hogy nagy igényük volna egy igazi örmény-katolikus (azaz unitus) hitű püspökre Erdélyben, és ebben az egész közösség álláspontja töretlenül szilárd és eltökélt.<sup>50</sup> Roszka ennek eleget is tett, és erről értesítette Rómát. Sőt Domenico Silvio Passionei (1682–1761) bécsi és Camillo Paolucci-Merlini (1692–1763) varsói (később, az 1738. évtől ugyancsak bécsi) apostoli nunciusok hasonlóképp írtak levelet 1730 őszén a Propaganda Fidéhez. Leveleik tartalma egyértelmű volt: a Propaganda Fidének, mint az erdélyi örmények felettes egyházi joghatóságának, kiemelten kell foglalkoznia a püspöki kinevezés ügyével.<sup>51</sup>

Két esztendő múltán, 1732-ben Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius Rómába küldött jelentésében is beszámolt arról, hogy az 1730. és az 1732. évek során Roszka püspökkel több alkalommal is levelet váltott az erdélyiek ügyében. Leírta azt is, hogy Roszka

48 APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 250<sup>r-v</sup>.

49 APF Acta SC. Vol. 103. fol. 481<sup>v</sup>–483<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 664. fol. 129<sup>r-v</sup>, 130<sup>v</sup>, 504<sup>r-v</sup>, 505<sup>v</sup>, Vol. 670. fol. 773<sup>r-v</sup>, 776<sup>v</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 124<sup>r</sup>–125<sup>r</sup>.

50 GYFL I/4. Vol. 3. fol. 125<sup>v</sup>.

51 APF Lettere SC. Vol. 131. fol. 244<sup>r</sup>–245<sup>r</sup>; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 126<sup>r-v</sup>.

püspök információitól függetlenül is értesült az erdélyi örmények körében uralkodó áldatlan vallási helyzetről. Ezért arra kérte a Propaganda Fidét, hogy gyorsítsa fel a püspöki kinevezés folyamatát.<sup>52</sup> Paolucci-Merlini nuncius úgy vélte, hogy ennek a problémának a mielőbbi megoldása orvosolni tudja az erdélyi örmények sanyarú vallási helyzetét.<sup>53</sup>

Ennek nyomán 1732–1733-ban a Propaganda Fide már a megfelelő jelöltet kereste. Sőt magával Roszka püspök személyével is számolt e hivatalt illetően. Ezért 1732-ben Vincenzo Petra (1662–1747), a Propaganda Fide bíboros-prefektusa és Niccolò Forteguerrri (1674–1735), az intézmény titkára által vezetett általános ülésen a bíborosok úgy határoztak, hogy újfent felveszik a kapcsolatot Roszka püspökkel, és kezdeményezik XII. Kelemen (1730–1740) pápánál és a bécsi udvarnál az erdélyi örmény püspök kinevezését. Ily módon arra szerették volna kérni őt, hogy alapos megfontolásokat követően térjen vissza Erdélybe, és vegye át a néhai Oxendio Virziresco püspök hivatalát. Természetesen erről az erdélyi püspökség hallani sem akart.<sup>54</sup>

Roszka püspök válaszában jelezte, hogy megromlott egészségi állapotára való tekintettel nem szívesen vállalja a jelöltséget. Ő mindenképp egy fiatalabb, de még nála is erősebb erdélyi kötődéssel bíró örmény egyházi embert tartott alkalmasnak e roppant fontos egyházi hivatalnak betöltésére. Egyrészt ezt azzal is indokolta, hogy Sorger püspökkel alapjában véve is nagyon rossz volt a kapcsolata erdélyi tartózkodása során, másrészt Augustynowicz lemergi örménykatolikus érsek a kínzó köszvénye ellenére továbbra is számított a koadjutori munkájára, ráadásul az érsek is kijelentette neki, hogy hallani sem akar esetleges erdélyi püspöki jelöltségéről. Végül két javaslattal zárta a levelét: először is a Propaganda Fide adjon nagyobb anyagi (pénzbeli) támogatást, és küldjön Rómából örmény unitus egyházi könyveket az erdélyi örmény egyház számára, továbbá a nála legalább két évtizeddel fiatalabb Michál Minas Theodorowicz főpásztori jelöltségére tett javaslatot.<sup>55</sup> Személye mellett szólt az is, hogy lengyelországi születése ellenére már hosszú ideje teljesített papi szolgálatot Erdélyben.<sup>56</sup>

Ennek fényében a Propaganda Fide 1733 őszén megtartott általános ülésein részletesen tárgyalta az erdélyi örménykatolikus püspökség ügyét. Újra elemezték az erdélyi örmények vallási helyzetét, illetve ellentmondásos kapcsolatukat az erdélyi latin rítusú püspökséggel. Tudomásul vették Roszka döntését, és ezért elkezdték vizsgálni Theodorowicz jelöltségét, valamint személyének alkalmasságát.<sup>57</sup> Ebben az időszakban a Propaganda Fide igen eltökélten amellet volt, hogy végre betöltse a több mint másfél évtizede üresen álló erdélyi örménykatolikus (címzetes) püspöki hivatalt.<sup>58</sup> Emiatt viszonya az

52 APF SOCG. Vol. 673. fol. 191<sup>r</sup>., 192<sup>v</sup>., 291<sup>r-v</sup>.

53 APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 474<sup>r-v</sup>., 601<sup>r</sup>., 604<sup>r</sup>.

54 APF Acta SC. Vol. 102. fol. 362<sup>r</sup>.

55 APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 475<sup>r-v</sup>.

56 Niccolò Forteguerrri, a Propaganda Fide titkára három alkalommal is levelet váltott Roszkával Theodorowicz esetleges jelöltségéről. APF Lettere SC. Vol. 135. fol. 237<sup>r</sup>–238<sup>r</sup>., 238<sup>r-v</sup>., 238<sup>v</sup>–239<sup>v</sup>.

57 APF Lettere SC. Vol. 137. fol. 27<sup>r</sup>–28<sup>r</sup>.

58 APF Acta SC. Vol. 103. fol. 481<sup>v</sup>–483<sup>v</sup>., 564<sup>r</sup>–566<sup>v</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 579<sup>r-v</sup>.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 5 fol. 105<sup>r-v</sup>., 113<sup>r</sup>–114<sup>v</sup>.; GYFL 1/4. Vol. 3. fol. 100<sup>v</sup>.

erdélyi püspökséggel továbbra is rideg és feszültségekkel teli maradt. Theodorowicz tehát ilyen körülmények között került ténylegesen is a Propaganda Fide látókörébe.<sup>59</sup>

Michál Minas Theodorowicz ekkor már több mint két évtizede végezte egyházi szolgálatát Erdélyben. Theodorowicz 1686-ban Lembergben [Lviv, Lwów, Ukrajna] látta meg a napvilágot. Teológiai tanulmányait 1704–1710 között folytatta a leMBERGI ÖRMÉNY KOLLÉGIUMBAN.<sup>60</sup> Egy esztendővel később a fiatal növendéket Vardan Hunanean leMBERGI ÖRMÉNYKATOLIKUS ÉRSEK szentelte pappá örmény unitus rítus szerint. Ezt követően az Apostoli Szentszék Erdélybe delegálta őt Oxendio Virziresco püspök mellé Szamosújvárra. Az örménykatolikus pap tovább szolgálta az erdélyi egyházat Oxendio Virziresco halálát követően is.<sup>61</sup>

1719-ben Mártonffy György erdélyi püspök Lazar Budachowicz (1668–1721) akkori szamosújvári főplébános mellett személy szerint Theodorowiczot is az eretnekség fő terjesztőjeként nevezte meg.<sup>62</sup> A vizsgálatok ugyan tisztázták őket a püspök által felhozott vádak alól, azonban az eretnekség gyanúja és stigmája végigkísérte mindkettőjüket. Mindenesetre Mártonffy és Budachowicz halálát követően (1721) Theodorowicz már főplébánosként szolgált Szamosújváron.<sup>63</sup>

1721-től kezdve Theodorowicz is az erdélyi örmény püspöki szék betöltését szorgalmazta, és nem titkolta, hogy az erdélyi örmények unitus hitű főpásztora kíván lenni. Amikor Minas Paroneant a Propaganda Fide Erdélybe delegálta 1722-ben, akkor Theodorowicz mind eszközt igénybe vett, hogy Paroneant ellehetetlenítse. Attól tartott ugyanis, hogy az Apostoli Szentszék nem őt, hanem inkább Minas Paroneant nevezi ki. Ezért 1723-ban Theodorowicz az erdélyi örmény közösségben azt kezdte híresztelni, hogy Paronean nem igazi katolikus hitű örmény egyházi ember, hanem valójában egy alávaló, keleti rítusú eretnek pap, aki azért jött, hogy az erdélyi örményeket visszatérítse a régi örmény eretnekségre.<sup>64</sup>

Theodorowicz minden eszközt bevetett: még az Antalffy János vezette erdélyi püspökséggel is összejátszott, azt gondolván, hogy Antalffyval szót tud majd érteni, aki támogatja majd az ő püspöki ambícióit.<sup>65</sup> Első célját kétségtelenül sikerült is elérnie, lejáratta Minas

59 APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. fol. 596<sup>r-v</sup>., 597<sup>r</sup>–598<sup>v</sup>., 604<sup>v</sup>.

60 AGT CL. Portfolio. No. 1. [Fóliószámítás nélkül.] A leMBERGI [lvivi] ÖRMÉNY (később Örmény-Rutén) KOLLÉGIUMRÓL lásd még Edward Tryjarski: Ze studiów nad rękopisami i dialektem kiczakim Ormian polskich III. Katalogi alumnów Kolegium teatynis we Lwowie. *Rocznik Orientalistyczny* 24 (1961) 43–96.; Kornél Nagy: The Foundation of the Armenian (Ruthenian) College of Lviv (1664–1681). *Eastern Theological Journal* 6 (2020) 35–75.

61 APF Acta SC. Vol. 85. fol. 170<sup>r-v</sup>.

62 APF SOCG. Vol. 617. fol. 385<sup>r</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. fol. 40<sup>r</sup>–41<sup>r</sup>.; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 109<sup>r</sup>–112<sup>v</sup>. Theodorowicz 1719 elején Velencében másodmagával a mechitaristáknál, majd Rómában járt. Társa, az ifjú Luca Virziresco [Verzár Lukács] (1701–1777), a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccse volt, aki felvételt nyert a Propaganda Fide szemináriumába, a római Collegium Urbanumba. Theodorowicz pedig őt kísérte el. Luca Virziresco volt időrendi sorrendben az első olyan növendék az erdélyi örmény közösségből, aki ténylegesen is örmény unitus rítus szerint folytatta teológiai tanulmányait a nagy hírű intézmény falai között. Erről lásd még APF SOCG. Vol. 617. fol. 319<sup>r</sup>., 320<sup>r</sup>–321<sup>r</sup>.

63 APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. fol. 62<sup>r</sup>.; GYFL I/4. Vol. 3. fol. 102<sup>v</sup>.

64 APF SOCG. Vol. 652. fol. 199<sup>r-v</sup>., 200<sup>r-v</sup>.; APF Lettere SC. Vol. 113. fol. 707<sup>r</sup>.

65 APF SOCG. Vol. 652. fol. 201<sup>r</sup>–202<sup>r</sup>., 203<sup>r</sup>–204<sup>r</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. fol. 789<sup>r</sup>–790<sup>r</sup>.

Paroneant, aki végül elhagyta Erdélyt, a másodikat azonban már nem, mert Antalffy az ő esetleges püspökjelöltségét sem támogatta.<sup>66</sup>

Az Antalffy örökébe lépő Sorger Gergely püspök már kifejezetten ellenségesen viszonyult Theodorowiczhoz. Ebben jelentős szerepet játszott az is, hogy Roszka püspök 1728–1729. évi erdélyi vizitációját teljes mellszélességgel támogatta. Ezért Sorger őt is eretneknek bélyegezte.<sup>67</sup> A Minas Paroneannal történt kétes viselkedése ellenére, Theodorowicz, Roszkához hasonlóan, ugyancsak az örmény unitus rítus teljesen szabad gyakorlását és a püspökség betöltését tartotta szem előtt.<sup>68</sup> Sőt Paroneannal ellentétben támogatta Roszka esetleges erdélyi kinevezését is. Amikor pedig Roszka második ízben sem vállalta a püspökséget, akkor Theodorowicz számára kézzelfogható közelségbe került a hőn áhított vágya, hiszen Roszka maga helyett az ő személyét javasolta a Propaganda Fidének.<sup>69</sup>

Theodorowicz ügyét a Propaganda Fide első ízben 1731. augusztus 7-én, majd szeptember 4-én tárgyalta. A jelen lévő bíborosok eleinte megosztottak voltak jelöltségét illetően, mert sokan emlékeztek még arra, hogyan próbálta Paronean erdélyi tevékenységét, illetve püspöki jelölését ellehetetleníteni. Ennek ellenére Vincenzo Petra bíboros-prefektus továbbra is támogatásáról biztosította Theodorowiczot, ezért végül a missziós szerv, igaz, fenntartásokkal, de pártolta püspöki jelöltségét.<sup>70</sup> Az ülés azzal is tisztában volt, hogy emiatt újabb konfliktusba kerül majd Sorger püspökkel, aki továbbra sem akart hallani az erdélyi örmény unitus püspökségről.<sup>71</sup>

Ezzel egyidejűleg egy másik ellentét is kialakult a Propaganda Fide és Gyulafehérvár között. Rómában úgy ítélték meg, hogy a püspökkérdés mellett rendezni kell az Erdélyben uralkodó örmény unitus paphiányt is. A missziós szerv a római Collegium Urbanumban frissen végzett és örmény unitus rítusban felszentelt (és egyúttal erdélyi születésű) papokat akart Erdélybe küldeni egyházi szolgálatra.<sup>72</sup> Az erdélyi püspökség ennek sem örült, mert úgy vélte, hogy ezek a papok valójában eretnokséget terjesztő személyek, akik tevékenységükkel veszélybe sodorhatják a katolicizmust Erdélyben. Gyulafehérvár ebben az esetben azt szorgalmazta, hogy az erdélyi örmények papjai ne az örmény unitus rítus, hanem latin rítus szerint végezzék el a teológiai tanulmányaikat.<sup>73</sup> Ezért Sorger püspök azt javasolta, hogy a római és leMBERGI papneveldek helyett hazai, illetve bécsi oktatási (mint például a Pazmaneum) intézményekben, rendes katolikus közegben végezzék teológiai stúdiumaikat.<sup>74</sup>

66 APF SOCG. Vol. 652. fol. 205<sup>r.</sup>, 206<sup>r.</sup>

67 GYFL I/4. Vol. 3. fol. 111<sup>v.</sup>–112<sup>r.</sup>

68 APF SOCG. Vol. 670. fol. 191<sup>r.</sup>, 192<sup>v.</sup>

69 APF Acta SC. Vol. 103. fol. 481<sup>v.</sup>–483<sup>v.</sup>, 564<sup>r.</sup>–566<sup>v.</sup>; APF SOCG. Vol. 673. fol. 191<sup>r.</sup>, 192<sup>v.</sup>; APF Lettere SC. Vol. 137. fol. 237<sup>r.</sup>–239<sup>r.</sup>

70 APF SOCG. Vol. 670/A. fol. 23<sup>r.</sup><sup>v.</sup>, 24<sup>r.</sup><sup>v.</sup>

71 APF SOCG. Vol. 673. fol. 192<sup>v.</sup>, 193<sup>r.</sup>

72 APF SOCG. Vol. 670/A. fol. 13<sup>r.</sup>; APF Collegio Urbano. Vol. 5. fol. 361<sup>v.</sup>–362<sup>r.</sup>, 477<sup>r.</sup>, 479<sup>r.</sup>

73 APF Lettere SC. Vol. 132. fol. 244<sup>r.</sup>–245<sup>r.</sup>

74 APF Acta SC. Vol. 101. fol. 427<sup>r.</sup><sup>v.</sup>, 429<sup>r.</sup><sup>v.</sup>; APF SOCG. Vol. 670/A. fol. 14<sup>r.</sup>, 16<sup>v.</sup>, 25<sup>r.</sup><sup>v.</sup>, 26<sup>v.</sup>

A Propaganda Fide azonban az erdélyi örmények igényét vette figyelembe, és 1732. március 10-én összehívott általános ülésén is arról döntött, hogy újabb három erdélyi születésű, frissen végzett örmény növendéket, Luca Virzirescót, Dániel Minászt és Dragomán Kristófot delegálja Erdélybe.<sup>75</sup> Arra kérték az erdélyi püspököt, hogy szívélyesen és jóindulatúan fogadja a Rómából érkező örménykatolikus papokat.<sup>76</sup> Azzal próbálták győzködni Sorger, hogy ők semmilyen eretnokséget nem terjesztenek, csupán saját népük körében szeretnék ellátni egyházi szolgálatukat.<sup>77</sup>

Sorger azonban nem hitt nekik, és ellenállt a Propaganda Fidének. Először is tiltakozott a szerinte problémás természetű Theodorowicz jelölése miatt, másrészt nem akarta beengedni Erdélybe a nemrég Rómában az unitus rítus szerint felszentelt örmény papokat. A püspök szerint ezek a papok nem engedelmeskedtek neki, és rögtön a katolikustól eltérő, eretnek egyházi szokásokat vezettek be az erdélyi örmény közösségek körében.<sup>78</sup> Sorger azt is megjegyezte, hogy ha kell, erő alkalmazásával kényszeríti ezeket a papokat a helyes, katolikus szokások átvételére, vagy ha az mégsem sikerülne, akkor a világi hatóságok segítségével tömlöcbe vetteti őket.<sup>79</sup>

A Propaganda Fide viszont önmérsékletre intette a püspököt, és vádjait ismételten megalapozatlannak ítélte. Az örmény unitus paputánpótlást és püspökkérdést mielőbb szeretne volna rendezni.<sup>80</sup> Ezt jelezte továbbá az is, hogy a Propaganda Fide két évvel később, 1735-ben – miközben a tanácskozó bíborosok továbbra is mérlegelték Theodorowicz jelölését –, két újabb örmény pap Erdélybe delegálásáról is döntött.<sup>81</sup> Ezért a Propaganda Fide titkára 1735. február 12-én kelt két levelében arra kérte a bécsi apostoli nunciust, hogy járjon közbe az erdélyi püspökénél, hogy ez a két újabb – név szerint Mánuel Kristóf [K'ristop'or Manwēlean] és Izsák Kristóf [K'ristop'or Sahakean] – örménykatolikus pap is zökkenőmentesen Erzsébetvárosba, illetve Szamosújvárra érkezzen. A fent említett három fiatal, Rómában végzett örménykatolikus pap a kezdeti nehézségek ellenére már megkezdte szolgálatát Erdélyben (Gyergyószentmiklós, Erzsébetváros, Szamosújvár).<sup>82</sup>

75 APF Acta SC. Vol. 99. fol. 333<sup>v</sup>–334<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 665. fol. 12<sup>r</sup>, 13<sup>r-v</sup>, 15<sup>v</sup>. Érdekeség, hogy a két nevezett papot még 1720-ban maga Mártonffy György erdélyi püspök ajánlotta a római Collegium Urbanum figyelmébe. Ő maga abban a hitben tette ezt, hogy ott az erdélyi örmény növendékek igaz katolikus hitben nevelkednek majd, és tanulmányaik befejezését követően Erdélybe visszatérve papi szolgálatukkal segítenek kirtani az örmények eretnokségét, mivel Róma előtt tanulmányaikat a kolozsvári jezsuita kollégiumban végezték. A püspök azonban ebben nagyot tévedett, mert az 1710-es évek óta az örmény növendékek unitus rítus szerint folytatták tanulmányaikat, és e rítus szerint is szentelték őket pappá még Rómában. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 91. fol. 11<sup>v</sup>–12<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 628. fol. 78<sup>r-v</sup>; Varga Júlia: *A Kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatói, 1641–1773*. Bp., 2007. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új Sorozat 6) 77. 188.

76 APF Acta SC. Vol. 102. fol. 120<sup>r-v</sup>; APF SOCG. Vol. 670. fol. 773<sup>r-v</sup>, 776<sup>v</sup>; APF Collegio Urbano. Vol. 5. fol. 137<sup>r</sup>–138<sup>v</sup>.

77 APF Lettere SC. Vol. 137. fol. 194<sup>r-v</sup>; GYFL I/4. Vol. 2. pag. 148.

78 APF SOCG. Vol. 677. fol. 78<sup>r-v</sup>, 79<sup>r</sup>, 80<sup>v</sup>, 81<sup>v</sup>.

79 APF SOCG. Vol. 673. fol. 291<sup>r-v</sup>.

80 APF Acta SC. Vol. 103. fol. 481<sup>v</sup>–483<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 670. fol. 291<sup>r-v</sup>.

81 APF Acta SC. Vol. 105. fol. 63<sup>v</sup>–65<sup>r</sup>; APF SOCG. 681. fol. 240<sup>r</sup>, 241<sup>r</sup>–242<sup>r</sup>, 243<sup>v</sup>.

82 A nevezett örménykatolikus papok ügyében végül a Propaganda Fide meg tudott egyezni Sorger püspökkel. A későbbiekben az örmény unitus rítus kérdése miatt számtalan alkalommal kerültek konfliktusa Sorger püspök utódaival a 18. század közepén. APF Lettere SC. Vol. 141. fol. 45<sup>r</sup>–48<sup>r</sup>; APF Collegio Urbano. Vol. 6. fol. 277<sup>v</sup>–278<sup>r</sup>, 283<sup>v</sup>–284<sup>r</sup>, 293<sup>v</sup>–294<sup>r</sup>.



Ami Theodorowiczot illeti, az egész erdélyi örmény közösség 1735-ben a Propaganda Fidének elküldött latin nyelvű levelében jelezte, hogy régi vágyuk az örmény püspöki hivatal betöltése. Ezt azzal támasztották alá, hogy ha az erdélyi unitus hitű románoknak lehet önálló egyházmegyéjük és püspökségük, akkor nekik miért nem. A levélből kiderült az is, hogy az örmény közösség számarányát tekintve jóval szerényebb, mint a görögkatolikus hitű erdélyi románság. Ők beérik azzal, hogy az Apostoli Szentszéknek alárendelt címzetes, és nem egyházmegyes püspökük legyen, aki a Rómához hű unitus, azaz örménykatolikus hitűket és rítusukat védelmezi. A levelükben továbbá külön kiemelték, hogy semmiképpen sem akarják, hogy az erdélyi latin rítusú püspök kormányozza őket, mert abból csak számtalan konfliktus származhat, mint ahogy ezt az elmúlt évtizedek is igazolták. Ezért azt is kérték a Propaganda Fidétől, hogy kizárólag a kinevezendő püspökön keresztül az Apostoli Szentszék kormányozza őket, és ne Gyulafehérvár. Úgy ítélték meg, hogy az örmény unitus püspökkel a közösség spirituálisan is felvirágozik Erdélyben, és békességet hoz. Mint mondták, Oxendio Virziresco püspök halála óta áldatlan állapotok uralkodnak, és az üresen álló főpásztori hivatal a valódi oka annak, hogy békétlenség honol az erdélyi örmény közösségben. Így Theodorowicz kinevezésének a támogatását kérték tőlük.<sup>83</sup>

Miközben a Rómában, a Collegium Urbanumban frissen végzett erdélyi örménykatolikus papok delegálása körüli vita folyt, addig az 1736. év folyamán Passionei bécsi, valamint Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius, illetve a Propaganda Fide között levélváltás zajlott az erdélyi örmény püspökség kérdéséről.<sup>84</sup> Abban nyilvánvalóan egyetértettek, hogy ezek igen érzékeny kérdések Erdélyben, és körültekintően kell benne eljárni. Viszont azt mindenképpen el kellett érni Sorger püspöknél, hogy az örmények saját unitus rítusuk szerint gyakorolhassák Rómához hű keresztény hitűket, továbbá, hogy ne avatkozzon bele az örmények egyházi ügyeibe.<sup>85</sup>

Az Apostoli Szentszék semmiképpen sem akart önálló örménykatolikus egyházmegyét létesíteni Erdélyben, mert azzal egy újabb ellentét keletkezett volna az erdélyi latin rítusú püspökséggel. Az 1721-ben felállított fogarasi román görögkatolikus egyházmegye miatt így is eléggé feszült volt a viszony Gyulafehérvár és Róma között.<sup>86</sup> A Propaganda Fide bíborosai arra a döntésre jutottak, hogy az erdélyi örményeknek a bécsi udvar áldásával apostoli vikáriust neveznek ki címzetes püspöki rangban, éppen úgy, ahogyan az a néhai Oxendio Virziresco esetében történt 1690-ben. Elképzelésük szerint az egyházi joghatóságot továbbra is az Apostoli Szentszék gyakorolta volna.<sup>87</sup>

83 APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. fol. 29<sup>r</sup>-30<sup>r-v</sup>.

84 APF Collegio Urbano. Vol. 6. fol. 125<sup>r-v</sup>, 135<sup>r</sup>.

85 APF Lettere SC. Vol. 143. fol. 248<sup>r-v</sup>; APF Collegio Urbano. Vol. 6. fol. 207<sup>r</sup>-212<sup>r</sup>.

86 APF Lettere SC. Vol. 143. fol. 280<sup>v</sup>-282<sup>r</sup>. A fogarasi (későbbi balázsfalvi) román görögkatolikus egyházmegyét 1721-ben hozták létre az erdélyi latin rítusú püspökség heves tiltakozása ellenére. Első püspöke Nemes Patakijános (1680-1727) lett. Erről lásd APF Acta SC. Vol. 90. fol. 677<sup>v</sup>-679<sup>v</sup>; APF SOCG. Vol. 605. fol. 317<sup>r</sup>-334<sup>v</sup>; APF CP. Vol. 100. fol. 94<sup>r</sup>-98<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 107. fol. 220<sup>v</sup>-221<sup>r</sup>; APF SC Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria. Vol. 1. fol. 224<sup>r</sup>-233<sup>v</sup>; ELTE EKK Collectio Kaprinayana. Második sorozat. Cod. 20. pag. 201-212.

87 APF Lettere SC. Vol. 143. fol. 215<sup>v</sup>-216<sup>r</sup>.

1736-ban Theodorowicz is lépésre szánta el magát. Bécsbe utazott, és Passionei bécsi apostoli nunciusról elérte, hogy az udvari hatóságoknál kapjon kihallgatást a püspöki kinevezésével kapcsolatban. Első pillanatra Theodorowicz kísérletét siker koronázta, mert elérte, hogy III. Károly császár és király az erdélyi örmények (címzetes) püspökének nevezze ki.<sup>88</sup>

Ezen a Sorger vezette erdélyi püspökség felháborodott, és ellenlépésre szánta el magát. A szamosújvári örménység világi és egyházi előjáróinak a nevében 1736. szeptember 14-én levelet küldtek a Propaganda Fidéhez, amelyben az állt, hogy Theodorowicz túlságosan megosztó személyiség ahhoz, hogy az erdélyi örmények püspöke legyen. Leírták, hogy szamosújvári plébánosként Minas Paroneant még annak idején elűzte Erdélyből, akit még a Propaganda Fide küldött 1722-ben. A levél megfogalmazói Sorger püspök környezetéből kerültek ki, ugyanis olyan vádakkal illették Theodorowiczot, amelyekről a már fentiekben említést tettünk. A legfőbb kifogás az volt, hogy azért nem alkalmas püspöknek, mert nem tud latinul, és nem latin szertartás szerint misézik, több alkalommal tiszteletlenül bánt az erdélyi klérussal, de legfőképpen Sorger püspökkel, ezért pedig nem méltó püspöknek. E levéllel a bécsi udvart és a Propaganda Fidét egyszerre akarták elbizonytalanítani.<sup>89</sup> Néhány nappal később hasonló tónusú levél érkezett Rómába a Propaganda Fidéhez Theodorowicz jelölésével kapcsolatban. Ezt az erzsébetvárosi örmények nevében fogalmazták meg Sorger emberei. A szamosújváriak leveléhez hasonlóan, ők ugyancsak Theodorowicz alkalmatlanságát domborították ki.<sup>90</sup>

Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius tudott ezekről a levelekről, és maga is egyetértett a bennük leírtakkal. Véleménye szerint Theodorowicz ingadozó hitű és nem alkalmas püspöknek, azonban ő maga az eretnokség vádját túlzónak ítélte meg. Hosszas leveleiben azt fejtegette, hogy mégis jobb lenne, ha az erdélyi örményeket Gyulafehérvár egyházi joghatósága alá vonnák, mert így el lehet fojtani a régi örmény eretnokség mindenfajta csíráját. Szerinte a néhai Oxendio Virziresco igen példamutatóan kormányozta az örményeket, azonban misszióját az egyházi unióval és az erdélyi örménykatolikus egyház megszervezésével befejezte, és így már nincs szükség arra, hogy az örményeknek saját (még ha csak címzetes) püspöke legyen. Különböző is, Oxendio Virziresco annak idején a latin rítusúakat is kormányozta, így az erdélyi katolikus püspökök fel vannak arra hatalmazva, hogy beavatkozzanak az örmények egyházi ügyeibe is.<sup>91</sup> Paolucci-Merlini varsói nuncius sokat változtatott korábbi véleményén, mert korábban, az 1730-as évek elején ő maga is az örmény püspökség betöltése mellett tört lándzsát. Mindazonáltal a Propaganda Fide nem hitt neki, és arra kérte, hogy részletesebben nézzen utána az ügynek, mert sok ellentmondás van a levelében.<sup>92</sup>

A két örmény közösség, valamint Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius levelei a Propaganda Fide bíborosait egy rövid időre elbizonytalanították, mert úgy látták, hogy

88 APF SOCG. Vol. 708. fol. 364<sup>r</sup>.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. fol. 284<sup>r</sup>., 299<sup>r</sup>.

89 APF SOCG. Vol. 691. fol. 274<sup>r-v</sup>.

90 Uo. fol. 275<sup>r-v</sup>.

91 Uo. Vol. 708. fol. 364<sup>r</sup>-366<sup>r</sup>.

92 Uo. fol. 367<sup>r</sup>.

az örmény közösség nem támogatja egységesen Theodorowiczot. Ezért 1736-ban felkérték az erdélyi ügyekben igen jártas Xač'atur Aṙak'elean mechtarista szerzetest, hogy ő is véleményezze az ügyet. Az örménykatolikus pap csakhamar meg is adta a választ. Ő a beérkező levelek mögött egyértelműen az erdélyi püspökség praktikáit látta, amelynek célja az volt, hogy zavart keltsen az erdélyi közösségben. Xač'atur Aṙak'elean továbbra is kiállt Theodorowicz jelöltsége mellett, és sürgette a Propaganda Fidét, hogy támogassa kinevezését.<sup>93</sup>

Az örménykatolikus püspökség ügyének váratlan támogatója akadt Ion Inocentiu Micu-Klein (1692–1768) erdélyi (fogarasi) román görögkatolikus püspök személyében, aki szintúgy jól ismerte az erdélyi örmények egyházi problémáját, nem is beszélve arról, hogy neki is több személyes konfliktusa volt Gyulafehérvárral.<sup>94</sup> A román püspök 1736. november 26-i keltezéssel juttatta el levelét a Propaganda Fidéhez. Ő Xač'atur Aṙak'eleanhoz hasonlóan támogatásáról biztosította Theodorowiczot. Kifejtette, hogy semmilyen eretnekséget nem terjeszt, és a Róma által elfogadott örmény unitus rítus szerint miséz, a Sorger vezette erdélyi püspökség pedig teljesen le akarja őt járatni a szentszéki hatóságok előtt. A gyulafehérváriak érdeke az, hogy az erdélyi örményeknek ne legyen püspökük, és minél előbb a saját egyházi joghatóságuk alá vonják őket. Azért is ilyen eltökéltek ebben a kérdésben, mert nem akarják, hogy Erdélyben az „eretnek- és szakadárnyús” unitus románok mellett az örményeknek is püspökük legyen. A levelét azzal összegezte a román unitus püspök, hogy jelen pillanatban Theodorowicz a legképzettebb örmény egyházi személy Erdélyben, és egyúttal ő a legalkalmasabb ember a püspöki hivatal betöltésére.<sup>95</sup>

E leveleknek a híre a bécsi apostoli nunciaturán keresztül eljutott Sorger püspökhöz, aki 1737 szeptemberében reagált a román unitus püspök, valamint az örmény közösség leveleire. Írását azzal kezdte, hogy Theodorowicz a püspökségre alkalmatlan személy és egyébként is egy modortalan alak. A püspök egy 1733. évi szamosújvári vizitációjára hivatkozott, amikor is az örmény unitus rítus kapcsán összekülönbözött Theodorowiczcsal, aki vele ott, hívek jelenlétében, mint „spirituális” felettesével nagyon tiszteletlenül bánt.<sup>96</sup> Ugyanis a püspök szakadárságot firtató vádjaira Theodorowicz igen határozott és kemény stílusban reagált, ami sértette Sorger önérzetét. Akkor az örménykatolikus pap határozottan tudtára adta a püspöknek, hogy őfelette az egyházi joghatóságot az Apostoli Szent-szék, és nem pedig ő gyakorolja. Sorgert nem lepte meg Micu-Klein püspök reakciója sem: szerinte az örmény és román unitusok tudatosan összejátszanak személye és tekintélye, valamint a katolicizmus ellen. Szíve szerint Theodorowiczot felfüggesztené papi szolgálá-

93 APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. fol. 377<sup>r-v</sup>.

94 Az erdélyi román görögkatolikus püspökség egy évvel később, 1737-ben Balázsfalvára [Blaj, Románia] tette át a székhelyét. Micu-Klein püspök ebben az időszakban igen sokat küzdött a görögkatolikus románok elismeréséért a világi hatóságoknál, és az unitus hit miatt éles konfliktusba keveredett Sorger püspökkel. Erről lásd bővebben Terdik Szilveszter: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis 1) 134–137.

95 APF SOCG. Vol. 708. fol. 383<sup>r-v</sup>.

96 GYFL 1.1a. No. 21. pag. 49., No. 26. pag. 50., I/4. Vol. 2. pag. 148., Vol. 3. fol. 100<sup>v</sup>.

lata alól, és távozásra szólítaná fel Erdélyből. Mindenesetre Sorger egy vizsgálóbizottságot állított fel, amely Theodorowicz papi alkalmasságát és esetleges püspöki jelölését hivatott volna eldönteni.<sup>97</sup>

A vizsgálóbizottság 1737 októberében ülésezett Kolozsváron Sorger püspök elnöklésével, ahová meghívtak három meg nem nevezett fiatal örménykatolikus papot is. A bizottság egyértelműen elítélte Theodorowiczot, mert eretnokséget szított az erdélyi örmény közösségben, egy ilyen személy pedig nem lehet püspök. A vizsgálóbizottság elé citált örmény papok, vélhetően Sorger nyomására, nem meglepő módon Theodorowicz ellen vallottak: ők is eretneknek bélyegezték, akinek lényegében erdélyi papi szolgálatának kezdete óta konfliktusai voltak a közösségben. Ezért Theodorowiczot távollétében felfüggesztették hivatalából. Az erről szóló bizottsági jelentést csakhamar elküldték Rómába, Varsóba, illetve Bécsbe is.<sup>98</sup>

Ennek fényében, a Propaganda Fide vezetősége, úgymint Petra bíboros-prefektus és az új, Niccolò Forteguerrit váltó Filippo Monti (1675–1754) titkár részletes és átfogó vizsgálatokat folytatott le Theodorowicz felfüggesztése ügyében. A Propaganda Fide titkára mindeközben Szamosújvárról kapott levelet Dániel Minász paptól, aki felhívta a figyelmet a Theodorowicz ügyében nyomozó vizsgálóbizottság működésének visszásságaira, illetve arra, hogy az ott tanúskodó három örmény fiatal pap a ránehezedő nyomás miatt vallott Theodorowicz ellen.<sup>99</sup>

Mindezek ismeretében Monti titkár egy hosszas leíratot fogalmazott meg Petra bíborosnak. Ebben ismertette, hogy Theodorowicz ellen Sorger püspök egy elfogult vizsgálatot folytatott le állítólagos eretnoksége miatt, és ezért Bécsbe távozott a nunciatúrára, és onnan próbált közbenjárni III. Károlynál a kinevezése ügyében. Felhívta a figyelmet Sorger praktikáira és ellentmondásaira. Furcsállotta, hogy míg az erdélyi örmény közösség világi és egyházi elöljárói egyöntetűen támogatták Theodorowicz püspöki kinevezését, addig néhány hónap múltával ugyanaz a közösség már nem, és azokat a vádakot fogalmazta meg szinte szóról szóra az örménykatolikus főplébános ellen, amelyeket korábban Sorger püspöktől is hallottak. Monti megjegyezte azt is, hogy Theodorowicz egyáltalán nem eretnek, és korábban már erről megerősítést is kapott a leMBERGI érsektől, ROSZKA püspöktől, PASSIONEI bécsi nunciustól, valamint az örmény unitus ügyekben igencsak jártas Xač'atur ARAK'elean mechitarista szerzetestől is. Így Sorger vádjait megalapozatlannak tartotta, és továbbra is feltétlenül támogatandónak ítélte Theodorowicz püspöki jelölését Erdélyben. A Propaganda Fidénel azonban nem felejtették el azt sem, hogy annak idején Theodorowicz Minas Paronean apostoli vizitátort, majd erdélyi püspökjelöltet Antalffy püspök hathatós támogatásával az 1720-as években sikeresen eltávolították Erdélyből. Theodorowicznak az egykori apostoli vizitátor, Paronean elleni ármánykodásairól Monti azt állapította meg, hogy erre mindenképpen fátylat kell borítani, mert Theodorowicz példamutató egyházi szolgálatával, valamint az örménykatolikus hit védelmében kifejtett tevékenységével ténylegesen is kiköszörülte ezt a csorbát.

97 APF SOCG. Vol. 708. fol. 385<sup>r-v</sup>.

98 Uo. fol. 387<sup>r-v</sup>, 389<sup>r</sup>–390<sup>v</sup>.

99 Uo. fol. 373<sup>r</sup>.

Más szóval, Theodorowicz igenis alkalmas arra, hogy az erdélyi örmények unitus hitű püspöke legyen.<sup>100</sup>

A Propaganda Fide 1737-ben megtartott általános ülésén újra összefoglalták a Theodorowicz ellen felhozott vádakat. Megállapították, hogy kétségtelenül megosztó figura, és emiatt állandóan feszültség lehet az örmények és az erdélyi római katolikus püspökség között, de teológiailag jól képzett egyházi ember, a manipulációk ellenére bírja a közönsége támogatását, és a Sorger által kreált eretnekséggel, valamint szakadársággal kapcsolatos vádak nem igazak. Így amellettt döntöttek, hogy továbbra is támogatják a püspöki jelölését, döntésükről pedig értesíteni fogják a bécsi udvart. Ezenfelül arra kérték Paolucci-Merlini varsói apostoli nunciust, hogy ne legyen ennyire elhamarkodott, járjon utána alaposabban a rosszindulatú híreszteléseknek, és legyen megértőbb, illetve támogassa Theodorowicz kinevezését.<sup>101</sup>

Úgy tűnt, hogy az 1737-es döntés végleg megoldotta a problémát. III. Károly újbóli és hosszas egyeztetéseket követően egy okiratot állított ki 1738. július 5-én. Ebben 1736 után ismét megerősítette, hogy Michál Minas Theodorowiczot az erdélyi örmények unitus hitű püspökének nevezi ki, és azzal a kéréssel fordult az Apostoli Szentszékhez, hogy erősítse meg döntését, és szentelje fel őt. Ekkor végre úgy tűnt, hogy több mint húsz esztendő múltán az erdélyi örménységnek újból lesz püspöke.<sup>102</sup>

Az uralkodó lépése – nem meglepő módon – felháborodást váltott ki Gyulafehérváron. Sorger püspök felvette a kapcsolatot az időközben Domenico Silvio Passioneit a bécsi apostoli nunciatúra élén váltó Camillo Paolucci-Merlinivel, aki, mint láttuk, elődjétől eltérően nem igazán kedvelte Theodorowiczot. Célja egyértelmű volt: minden eszközt be akart vetni annak érdekében, hogy Rómában ellehetetlenítse Theodorowicz kinevezését, megerősítését és püspöki felszentelését. Az erdélyi püspök talált is egy fontos hibát a kinevezéssel kapcsolatban. III. Károly ugyanis Theodorowiczot megyés-, nem pedig címzetes püspöknek nevezte ki.<sup>103</sup> Ez pedig a Propaganda Fidének sem állt érdekében, csakis címzetes püspökséget kívánt adományozni, és nem akarta a magyar egyház érdekeit sem megsérteni. Sorger azt kezdte híresztelni, hogy Theodorowicz szándékosan, mondhatni csalárd módon vezette félre Passionei nunciust és az uralkodót, mert önálló egyházmegye felállítására vette rá őket. Erről pedig Gyulafehérváron hallani sem akartak, azért sem, mert rossz tapasztalatot szereztek az 1721-ben felállított fogarasi román görögkatolikus egyházmegye ügyében.<sup>104</sup>

A fejleményről Paolucci-Merlini bécsi apostoli nuncius értesítette a Propaganda Fidét. Jelentésében ő is megjegyezte, hogy Theodorowicz szándékosan szedte rá az uralkodót, illetve az elődjét, Passionei apostoli nunciust. Azt javasolta, hogy a Propaganda Fide újból tárgyalja Theodorowicz jelölését, mert eredendően nem egyházmegyéről, valamint megyéspüspökségről volt szó, ráadásul ezt a missziós szerv sem támogatta. A nun-

100 APF SOCG. Vol. 708. fol. 374<sup>r</sup>–375<sup>v</sup>.

101 APF Acta SC. Vol. 107. fol. 300<sup>r</sup>–302<sup>r</sup>.

102 APF SOCG. Vol. 708. fol. 377<sup>r</sup>.

103 APF SOCG. Vol. 708. fol. 377<sup>v</sup>.

104 Uo. fol. 380<sup>r</sup>.

cius arra kérte a bécsi udvart is, hogy jól gondolja meg e lépését. Ő ugyanis úgy ítélte meg, hogy Theodorowicz e praktikájával teljesen eljátszotta a bizalmát, és ha örménykatolikus püspököt kellene kinevezni, akkor már ne rá essen a választás.<sup>105</sup>

Paolucci-Merlini jelentésének a következtében Monti titkár 1738 legvégén újabb vizsgálatot rendelt el: tudni akarták, hogy Theodorowiczot valóban megyéspüspöknek nevezték-e ki vagy csak címzetes püspöknek, és azt is, hogy nem Sorger újabb ármányáról van-e szó.<sup>106</sup>

III. Károly továbbra is kitartott Theodorowicz jelölése mellett, viszont a Propaganda Fide elbizonytalanodott, és igencsak megosztott lett ebben a kérdésben. Lényegében pátthelyzet alakult ki 1739-re, és az ügy végleges megoldása szemmel láthatólag késlekedett. Ennek az 1740. esztendő vetett véget, ugyanis az ügy szempontjából nagy horderejű események történtek, amelyek végső soron nem az örmények ügyének kedveztek.

Még 1739-ben meghalt a kinevezést hevesen ellenző Sorger György Gergely püspök, és utódja két évvel később, 1741-ben báró Klobusiczky Ferenc (1707–1760) lett. Ő némi hezitálást követően folytatta elődje egyházpolitikáját, azaz ellenezte az örménykatolikus püspöki hivatal (mind megyéspüspöki, mind címzetes püspöki) betöltését, és elődjéhez hasonlóan az erdélyi örményeket a saját egyházi joghatósága alá kívánta vonni.<sup>107</sup> 1740. május 7-én elhunyt Xač'atur Aṙak'elean mechitarista szerzetes, aki mindvégig támogatta az erdélyi örmény unitus püspöki hivatal betöltését, és haláláig pártolta az erdélyi örmények ügyét, így Theodorowicz jelöltségét. Halála az erdélyi örmények szempontjából a lehető legrosszabbkor történt.<sup>108</sup>

Meghalt III. Károly is. Utódja, Mária Terézia királynő, apjával ellentétben nem pártolta Theodorowicz kinevezését, és az ügyet gyorsan le akarta zárni. Ez pedig kedvező alkalomnak kínálkozott az erdélyi püspökség számára, hogy gátat szabjon Theodorowicz kinevezésének és megerősítésének. Így az uralkodónó végül nem támogatta a püspöki kinevezést.<sup>109</sup>

A Propaganda Fide 1740. augusztus 28-án megtartott általános ülésén végül arra a döntésre jutottak, hogy Theodorowicz ügyében inkább kívárnak. Ez valójában azt jelentette, hogy ha nyíltan nem is, de a körülmények változása miatt nem pártolják Theodorowicz püspöki kinevezését. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a Propaganda

105 Uo. fol. 380<sup>r</sup>–381<sup>r</sup>.

106 Uo. fol. 379<sup>r</sup>.

107 Klobusiczky Ferenc püspök 1741–1748 között irányította az erdélyi egyházmegyét. MNL OL A 57. Vol. 41. No. 42. pag. 109–110.; Lukácsy: *Historia Armenorum Transilvaniae*, 102.

108 Halálhírt Giovanni Francesco Stoppani (1695–1774) velencei apostoli nuncius, Corinthus címzetes érseke (későbbi bíboros) jelentette Rómába. Néhány nappal később a velencei Szent Kereszt [Surb Xač'] örmény unitus templom kriptájában helyezték a szerzetest örök nyugalomra. Gyászszertartását a mechitarista rend névadó és alapító főapátja, Mxit'ar Manuk Petrosean [Bedrosean] Sebastac'i OMech. (1676–1649) vezette. APF Acta SC. Vol. 110. fol. 207<sup>r</sup>–212<sup>r</sup>; APF SOCG. Vol. 704. fol. 92<sup>r</sup>–93<sup>v</sup>, 94<sup>r</sup>–<sup>v</sup>, 95<sup>r</sup>–<sup>v</sup>, 98<sup>r</sup>, 99<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 153. fol. 82<sup>v</sup>–83<sup>r</sup>. A mechitaristákról és Xač'atur Aṙak'eleanról lásd még bővebben Nagy Kornél: Xač'atur Aṙak'elean OMech. (1666–1740) örmény unitus szerzetes-misszionárius erdélyi kapcsolatai. In: „... Tanácsaid hűség és igazság.” *Tisztelgő írások Dienes István Professor Úr 65. születésnapjára*. I–II. Szerk. Csorba Dávid – Szatmári Emília. Bp.– Sárospatak, 2021. (Reformáció Öröksége Könyvek 7/1–2) I. 293–322.

109 APF Lettere SC. Vol. 156. fol. 125<sup>r</sup>.

Fide feladta volna, hogy betöltse az erdélyi örmény unitus püspöki hivatalt, csupán új jelöltek után néztek<sup>110</sup>

A következő évben két olyan levél érkezett Theodorowicz ügyével kapcsolatban, amely jelentősen befolyásolta a Propaganda Fide későbbi hozzáállását. Mindkét levelet a szamosújvári Dániel Miklós [Nikołōs Daniēlean] örménykatolikus pap írta, aki korábban közeli munkatársa volt Theodorowicznak. Dániel igencsak megosztó személyiségnek tartotta a püspökjelöltet, aki szerinte mintegy százezer arannyal kurtította meg a szamosújvári közösséget, és a számonkérés elől menekült el Bécsbe még 1736-ban, ahol elérte püspöki kinevezését. Dániel szerint Theodorowicz szándékosan félrevezette III. Károlyt, mert megyéspüspöki kinevezést járt ki, holott az örmény közösség az Apostoli Szentszéknek közvetlenül alárendelt címzetes püspöki hivatal betöltését szerette volna elérni, ugyanúgy, ahogyan azt 1690-ben Oxendio Virzirescával is tették. Azért is támogatták ezt a fajta kinevezést, mert még véletlenül sem akarták kivívni az erdélyi püspökség és a magyar katolikus egyház haragját, attól tartottak, hogy Theodorowicz önkényes lépése csak ártott az ügyüknek. Leveleinek végén Dániel nyomatékosan kérte a Propaganda Fidét, hogy ne támogassa Theodorowiczot, és inkább új jelöltet keressen.<sup>111</sup>

Dániel Miklós leveleinek a hatása nem múlt el nyomtalanul. A Propaganda Fide 1741. augusztus 28-án megtartott általános ülésén hosszasan foglalkozott Theodorowicz püspök kinevezésével. A missziós szerv alaposan mérlegelt. Az ülésező bíborosok figyelembe vették, hogy az erdélyi örménykatolikus papok közül is egyre többen Theodorowicz ellen fordultak. Elsősorban megosztó személyiségét emelték ki, a korrupciós váddal azonban érdemben nem foglalkoztak. A tanácskozó bíborosok inkább arról értekeztek, hogy Theodorowicz miért nem érte be a címzetes püspök kinevezéssel, és miért kezdett el a saját szakállára dolgozni, amivel komoly károkat okozott a közösségének. Tisztában voltak vele, hogy a megyéspüspökséggel végérvényesen magára haragították a Sorger, illetve a Klobusiczky vezette erdélyi püspökséget. Végül a bíborosok arra a döntésre jutottak, hogy végérvényesen elállnak Theodorowicz jelöltségétől, és nem támogatják a püspöki kinevezését, megerősítését és felszentelését. A Propaganda Fide bíborosainak a véleménye szerint ezzel a lépésével Theodorowicz egyszerűen nem méltó arra, hogy a néhai Oxendio Virziresco püspök örökébe lépjen. Ezt azzal támasztották alá, hogy mindenhol elvesztette a bizalmat, és mindenkit félrevezetett. De a legfőbb érv az volt, hogy a bécsi udvar sem támogatta már a kinevezését, és semmisnek tekintette Theodorowicz 1736. és az 1738. évi megismételt kinevezését. A Propaganda Fide végül azzal zárta a döntését, hogy továbbra sem mond le az örmény unitus püspöki hivatal betöltéséről, és új személyeket keres majd erre a feladatra, továbbá kiemelt figyelmet szentel az örmény unitus paputánpótlásnak Erdélyben, mert ők tartják az erdélyi örményekben a lelket a Gyulafehérvár irányából érkező támadások során.<sup>112</sup>

Theodorowicz ezzel végérvényesen elvesztette annak a lehetőségét, hogy az erdélyi örmények püspöke legyen. Végül személyét nem marasztalták el a korrupciógyanus ügye

110 APF Acta SC. Vol. 110. fol. 190<sup>v</sup>–191<sup>v</sup>; APF Lettere SC. Vol. 153. fol. 81<sup>r</sup>–82<sup>r</sup>.

111 APF SOCG. Vol. 708. fol. 368<sup>r-v</sup>, 369<sup>r</sup>–370<sup>v</sup>.

112 APF Acta SC. Vol. 111. fol. 331<sup>r</sup>–335<sup>r</sup>; APF Collegio Urbano. Vol. 7. fol. 41<sup>r-v</sup>, 42<sup>r-v</sup>, 44<sup>v</sup>, 55<sup>r-v</sup>, 56<sup>v</sup>.

miatt, és tovább folytathatta egyházi szolgálatát, de a Propaganda Fide döntése miatt visszavonultan élt Szamosújváron. Az örmény közösség nehezen bocsátotta meg neki, hogy egyéni érdekeit szem előtt tartva ambicionálta a püspökséget, és figyelmen kívül hagyta az akarátukat. Michál Minas Theodorowicz 1760-ban lényegében kiközösítve távozott el az élők sorából. A sikertelen püspöki kinevezés ellenére azonban továbbra is feszült maradt a viszony az erdélyi latin rítusú püspökökkel.<sup>113</sup>

Gyulafehérvár nem elégedett meg azzal, hogy megakadályozta az örmény unitus püspöki kinevezést, továbbra is az örmények teljes egyházi ellenőrzésére és az unitus rítus háttérbe szorítására, illetve elsorvasztásra törekedett. Ezen túlmenően azon voltak, hogy a Collegium Urbanumban frissen végzett erdélyi örmény unitus papok ne jöjjenek Erdélybe, hanem máshová, például a Moldvában, valamint a Közel-Keleten élő, keleti rítusú örmények közé küldjék őket missziós munkára.<sup>114</sup>

A Propaganda Fide 1742-ben még nem tett le teljesen az erdélyi örmény unitus püspöki hivatal betöltéséről, de Paolucci-Merlini bécsi apostoli nuncius leveleiben arra figyelmeztette őket, hogy a jelen körülmények között nem időszerű e kérdéssel foglalkozni.<sup>115</sup> Így aztán a missziós hivatal sem erőltette a kérdést, és csupán az örmény unitus papképzésnek szentelt komolyabb figyelmet.<sup>116</sup>

Összefoglalva, az 1730-as években úgy tűnt, hogy az erdélyi örmények számára Michál Minas Theodorowicz kinevezésével végre kézzelfogható közelségbe került a püspökség. Hogy ez mégiscsak „füstbe ment tervvé” vált, annak számos oka volt.

Az erdélyi katolikus püspökség mindvégig ellenezte a tervet. Az egyházmegye képviselői és előljárói úgy ítélték meg, hogy az Oxendio Virziresco által levezényelt egyházi unióval sikeresen a római katolikus egyházba integrálták az örményeket, ezért feleslegesnek tartották, hogy külön unitus hitű főpásztoruk legyen.

A Propaganda Fide és az erdélyi örmények nem meggyés-, hanem címzetes püspökségben gondolkodtak. Az Apostoli Szentszék kezdeti fenntartásai ellenére csaknem mindvégig támogatta Theodorowicz jelölését, és Domenico Passionei bécsi apostoli nuncius személyében erős szövetségest találtak az ügynek. Neki volt elsősorban köszönhető, hogy III. Károly pártolta Theodorowiczot.<sup>117</sup>

Camillo Paolucci-Merlini varsói (majd 1738-tól bécsi) apostoli nunciusnak ugyanakkor ebben a kérdésben kulcsszerep jutott. Ő az elejétől fogva ellenezte Theodorowicz püspöki kinevezését. Folyamatosan egyeztetett az erdélyi püspökség képviselőivel, és az erdélyi örmények ügyében írt leveleiben majdnem minden esetben Gyulafehérvár álláspontja köszönt vissza. Ennek ellenére III. Károly szinte a haláláig kitartott Theodorowicz jelölése, illetve kinevezése mellett.

113 APF Lettere SC. Vol. 155. fol. 81<sup>r-v</sup>.

114 APF SOCG. Vol. 713. fol. 384<sup>r-v</sup>, 387<sup>v</sup>; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 4. fol. 161<sup>r</sup>-163<sup>v</sup>.

115 APF SOCG. Vol. 710. fol. 148<sup>r-v</sup>, Vol. 713. fol. 382<sup>r-v</sup>, 383<sup>r-v</sup>.

116 APF Acta SC. Vol. 112. fol. 424<sup>r</sup>-425<sup>r</sup>; APF Lettere SC. Vol. 155. fol. 88<sup>r-v</sup>.

117 Erről a problémáról lásd bővebben Kornél Nagy: *The Myth of the Independent Transylvanian Armenian Uniate (Catholic) Episcopate and Diocese in the 17th and 18th Centuries*. In: *Inspiration of God. The One-and-an-Half Millennia of the Armenian Bible*. Ed. Bálint Kovács – Vahé Tachjian. Leipzig, 2021. 127-133.



A fordulat akkor történt, amikor Theodorowicznak 1738-ban III. Károlynál nem címzetes, hanem megyéspüspöki kinevezését sikerült kijárnia, amivel nemcsak az erdélyi katolikus püspökség, hanem az erdélyi örmények, valamint az Apostoli Szentszék és a Propaganda Fide haragját is kivívta. Ők ugyanis nem akartak egyházmegyét, mert attól féltek, hogy ezzel a lépéssel nemcsak az erdélyi püspökséggel, hanem az esztergomi érsekséggel is szembekeverülnek. Ennek eredményeképpen az erdélyi örménység hátat fordított Theodorowicznak, és nem támogatta őt a továbbiakban, és a Propaganda Fide sem pártolta sem a püspöki kinevezését, sem pedig annak a megerősítését. Az 1740-ben elhunyt III. Károly örökébe lépő Mária Terézia királynő viszont békességet akart, és ezért 1741-ben visszavonta apja kinevezését.<sup>118</sup>

Végezetül röviden foglalkoznunk kell Theodorowicz állítólagos 1758. évi püspöki kinevezésével is. A rendelkezésünkre álló források ismeretében elmondható, hogy ennek semmi nyoma nincs sem a római, sem a bécsi levéltárakban, egyáltalán annak sem, hogy Mária Terézia örménykatolikus püspököt nevezett volna ki az erdélyi örmények élére. Még említést sem találunk az állítólagos kinevezésre az erdélyi örmény unitusok egyházi joghatóságát felügyelő szerv, a Propaganda Fide történeti levéltárában. Az erdélyi örményekről szép számú írott forrás található 1758-re vonatkozóan ott, de azok csupán az örmény unitus rítus körüli problémákról tudósítanak.

Ugyanakkor egy, a Mária Terézia királynőhöz köthető dokumentumban, az 1758. évre vonatkozóan valóban szerepelt Michál Minas Theodorowicz neve, de az nem püspöki kinevezésével, hanem Szamosújvár mezővárosi kiváltságainak megerősítésével állt kapcsolatban. Ebben a dokumentumban Theodorowicz mint egyszerű egyházi ember volt megemlítve. Más szóval, ez a forrás egy szót sem szolt a nevezett örmény unitus pap püspöki kinevezéséről.<sup>119</sup>

Raadásul a Theodorowicz 1758. évi kinevezését megakadályozó Dániel Tódor szamosújvári főbíró tudomásunk szerint akkor már nem volt az élők sorában.<sup>120</sup> Két közeli rokona, a már említett Dániel Minász és Dániel Miklós örménykatolikus pap – mindketten a római Collegium Urbanum egykori növendékei – kritizálták ugyan Theodorowiczot, de egyikük sem ambicionálta az örmény unitus püspöki hivatal megszerzését. A két pap egyházi szolgálata idején több alkalommal is konfliktusba került az örmény unitus rítus kapcsán az erdélyi római katolikus püspökséggel. Így tehát az 1758. évi kinevezést egyértelműen egy utólag kreált mítosznak tekintjük.<sup>121</sup>

Az örménykatolikus címzetes püspöki hivatal Oxendio Virziresco 1715. évi halálát követően továbbra is betöltetlen maradt Erdélyben, és az örmény unitus egyház képviselői később is küzdelmet folytattak a világi és egyházi hatóságokkal az örménykatolikus (címzetes) püspöki szék betöltéséért, azaz egyházuk elismeréséért.

118 APF Acta SC. Vol. 111. fol. 335<sup>v</sup>.

119 Valójában a királynő 1758. évi rendelkezése édesapja, III. Károly 1726. évi rendeletének a megerősítése volt, ami által Szamosújvárt mezővárosi rangra emelték. Erről lásd MNL OL A 57. Vol. 53. No. 29/a. pag. 431–436.

120 APF SOCG. Vol. 779. fol. 213<sup>r</sup>–214<sup>r</sup>., 217<sup>r</sup>–220<sup>v</sup>., 221<sup>r</sup>., 223<sup>r</sup>–224<sup>v</sup>., Vol. 780. fol. 16<sup>r</sup>–<sup>v</sup>.

121 APF Lettere SC. Vol. 194. fol. 13<sup>r</sup>–15<sup>v</sup>.; APF Collegio Urbano. Vol. 1. fol. 278<sup>v</sup>., Vol. 7. fol. 42<sup>r</sup>–<sup>v</sup>., 44<sup>v</sup>.